

בענין "מחנה"*

אל"מ הרב אברהם אבידן שליט"א

- א. גדרי מחנה.
- ב. פטור מערובי חצרות, ודין תחומין במחנה
- ג. פטור נטילת ידים ודמאי.
- ד. קדושת מחנה.
- ה. תשובות לשאלות מעשיות.

א. גדרי מחנה:

במשנה במסכת ערובין (דף י"ז ע"א) שנינו: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום, ופטורים מרחיצת ידים ודמאי ומלערב". ראשית אדון בגדרי מחנה: מהו "מחנה" לצורך ארבעת הפטורים הנ"ל? האם מחנה הוא קבוצת אנשים העוסקים בלחימה, או בכוננות למלחמה, או כל קבוצה של חיילים הנמצאים אפילו בפעילות בט"ש או באימונים, או שמא נאמר כי המצאות במצב של סכנה היא המחילה את הגדרת המחנה, ולא דוקא חיילים, אלא גם אזרחים שאינם עוסקים כלל במלחמה אך נמצאים במקום סכנה כמדובר וכדומה.

או כלך לדרך אחרת, דאין עובדת היות האנשים - חיילים והמצאותם במקום סכנה מחילה את הגדרת המחנה, אלא עובדת היות שהותם במקום באופן ארעי (דהיינו כל קבוצה שאינה קבועה במקום, כמו שיירה) קובעת את דין המחנה.

גם בשאלת מספר האנשים, איכותם ומידת ריכוזם ופיזורם נדון בהמשך. לכשנענין בדבר נמצא כי כמעט כל האפשרויות שהועלו מהוות שיטה בפוסקים.

אמנם לגבי אחד מארבעת הפטורים נקבע במפורש גדר המחנה, כמובא בגמרא בערובין (שם): "ת"ר, מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרין בגזל עצים יבשים"; הוה אומר שהגדרת מחנה לענין גזל עצים נקבעה בתלמוד, והיא: "מחנה היוצאת למלחמה", ואין בכלל זה שאר האפשרויות הנ"ל.

באשר לשלושת הפטורים האחרים כתב רש"י על דברי המשנה דלעיל: "מחנה היוצאת למלחמה", הרי שרש"י הבין שהגמרא מתייחסת לאו דוקא לדין גזל עצים, אלא לעצם הגדרת מחנה לגבי כל ארבעת הפטורים, ולדעתו הגדרת המחנה היא: קבוצת אנשים היוצאת למלחמה, כמפורש בגמרא לגבי גזל עצים.

וכן משמע מדברי הרמב"ם בפירושו המשנה שכתב (במשנה שם): "וזה המחנה הנזכר בכאן אפילו למלחמת הרשות, וכ"ש למלחמת מצוה. ואנו מקילין עליהם לפי שהם מתעסקין בכיבוש ארצות האויבים".

* נרשם ע"פ שיעור שניתן במסגרת צבאית.

כך עולה גם מדברי רבינו יהונתן שכתב: "התירו להם חכמים למחנה היוצא להלחם, אפילו למלחמת רשות וכ"ש למלחמת מצוה, אע"פ שהוא אסור לכל אדם, ואפילו לשיירא ההולכת ממקום למקום; שדין שיירא בד' דברים אלו כדין יחיד העומד בביתו".

הרמב"ם בפרק ו' מהלכות מלכים (הלכה י"ג) מנה בין הדברים הפטורים במחנה את פטור ערובי חצרות. אך בפרק א' מהלכות ערובין (הלכה ג') כתב שיושבי אהלים או סוכות או מחנה חייבים בעירובי חצרות!! וביאר המגיד משנה בהלכות ערובין, דהרמב"ם בהלכות מלכים דיבר במחנה היוצא למלחמה כדין המשנה בערובין. ואילו בהלכות ערובין מדובר באנשים החונים במחנה לא לשם לחימה. ומקור הדין בתלמוד ירושלמי דתני: "אהלים שבמחנה צריכים ערוב".

וכן כתב הרמב"ם בפרק ו' מהלכות ברכות (הלכה ג') דהפטור מנטילת ידים הוי מפני טרדת המלחמה. נמצא דלדעת רש"י, הרמב"ם ורבינו יהונתן, גדר מחנה הוא: קבוצת אנשים היוצאים למלחמה.

ברם נראה כי לא רק בזמן לחימה ממש, אלא כל שעילת המצאות האנשים בשטח היא הסבירות שתפתח לחימה הוי בגדר מחנה. כגון בעת גיוס חרום, כאשר הצבא נכנס לכוננות של אפשרות לחימה. או בפרקי זמן בין לחימה ללחימה כדוגמת ההפסקות שהיו במלחמת שלום הגליל. וכך בעת רגיעה יחסית, כל שסדר הכוחות בנוי על אפשרות של מלחמה הוי בגדר מחנה. וראיה מדברי רבינו יהונתן שכתב: "אבל בעירובי תחומין הצריכו חכמים שאסור להם לצאת חוץ לאלפים אמה ממקום ששבתו בו בשבת, אא"כ הניחו תחומין כדין כל יחיד העומד בישוב. דמה צריך להם להתיר לצאת חוץ לתחום בעוד שאין נלחמין ואין האויבים יוצאים לנגדם".

משמע שעכ"פ מערובי חצרות פטורים גם כשאינם נלחמים באותה שעה ואין האויב תוקף, אלא נמצאים בהמתנה לאפשרות מלחמה. מכאן למד הגר"ש גורן שליט"א שגם יחידות התופסות את הקו ומקימות פעילות בט"ש, הינן בכלל מחנה היוצא למלחמה (חוברת סיני ט"ז). אך בהיכל-יצחק (בחלק אורח-חיים עניני ערובין) חלק עליו, ולדעתו לא מיקרי יוצאת למלחמה אלא בכוננות למלחמה ממש, ולא בפעילות בט"ש בזמן רגיעה.

המגיד-משנה (שם) מביא דיש מפרשים שלפי גרסתם בתלמוד ירושלמי, בניגוד לדעת הרמב"ם, יוצא דאהלים שבמחנה פטורים, ואילו בשיירה חייבים בערובי חצרות. כמו"כ, לדעתם, לא בעינן מחנה היוצאת למלחמה, אלא כל שהקבוצה מונה עשרה הם בגדר מחנה, ופטורים מערובי חצרות. ועיין בביאור הגר"א (שו"ע או"ח סימן קנ"ח סעיף ח') שלדעת הרמב"ן והרשב"א לא בעינן מחנה היוצאת למלחמה. וכנראה אלה הם "היש מפרשים" שהובאו בדעת המגיד-משנה. וצריך לומר בדעת הרמב"ן והרשב"א דדוקא לגבי גזל עצים בעינן יוצאת

למלחמה, שכן יסוד ההיתר לגזל משום דהוי הפקר בי"ד או מצד דין המלכות, דוקא ביוצאת למלחמה התירו. משא"כ לגבי שאר הפטורים אין יסוד פטורם מצב המלחמה כלל.

ועכ"פ לפנינו שיטה החולקת על רש"י, הרמב"ם ורבינו יהונתן, והיא שיטת הרשב"א והרמב"ן הסוברים דהגדרת מחנה לצורך שלושת הפטורים, זולת גזל עצים, היא קבוצת אנשים הנמצאים במחנה המונה עשרה בני-אדם.

בשולחן-ערוך (או"ח שם) מבואר: אדם הנמצא במדבר או במקום סכנה ואין לו מים, פטור מנטילת ידים.

ומבואר במגן-אברהם, בגר"א ובמשנה-ברורה דהפטור מנטילת ידים למי שהוא במדבר, משום דהוי מקום סכנה.

ובבית-יוסף כתב דהמקור לפטור מהסוגיא הנ"ל בערובין, ממה שפטרו נטילת ידים במחנה. א"כ חזינן דלגבי נטילת ידים לא בעינן מחנה היוצאת למלחמה, אלא הגדר הוא מקום סכנה.

הטור בסימן שס"ו פסק דהולכי מדבר פטורים מערובי חצרות. וביאר הבית-יוסף דדעתו כדעת הרמב"ם שהולכי שיירא פטורים מערובי חצרות. ולפי הסבר זה דוקא בשיירא הדין כן, אבל אם ימצאו אנשים זמן רב במדבר משמע דחייבים הם בערובי חצרות. ובגר"א העיר דאין הכרח לומר דהטור סובר כרמב"ם בזה, אלא כשם שהנמצא במדבר פטור מנטילת ידים משום דהמדבר הוי מקום סכנה, כך הולכי מדבר פטורים מערובי חצרות, כיון שהמדבר מקום סכנה, ויש בזה פטור מחנה.

ולפי"ז נראה מהגר"א דלא רק לגבי פטור נטילת ידים מקום סכנה מוגדר כמחנה, אלא גם לגבי ערובי חצרות הדין כן.

הרי לפנינו שיטה שלישית בגדר מחנה, ולפיה כל מקום סכנה כמדבר וכדומה הוי בגדר מחנה.

סבורני כי לחזון-איש שיטה מחדשת בעצם ענין מחנה, ועל פיה בהגדרתו בערובין (סימן קי"ב) קובע החזו"א שבזמן הזה לא חלים דיני מחנה. שכן, לדעתו, לא חלים דיני מחנה אלא במלחמת כל ישראל במלחמת מצוה, או במלחמת רשות על פי מלך וסנהדרין. אבל גייס העומד על עיר, ובני העיר יוצאים לרדפם ולהציל, אף שמלחמתם מלחמת מצוה, מכל מקום אינם בכלל פטור מחנה.

ועוד כתב (ע"פ הירושלמי המובא בראשונים) דלמחנה בעינן עשרה, והמינים שאינם מצטרפים לדבר שבקדושה, אינם משלימים לעשרה של מחנה. כמו"כ העלה ספק אם יש דיני מחנה בחוץ לארץ.

ומסתבר שיש קשר בין שלושת הפרטים: א. שהמלחמה תהיה מלחמת כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין. ב. שאין מצטרפים למנין עשרה אלא הראויים להצטרף לדבר שבקדושה. ג. שאלת מחנה בחו"ל. שכן יש לפנינו בטוי לגישה חדשה: עצם גדר מחנה תלוי בכך דהוי מקום שיש חלות קדושה של מחנה, ועל כן יש להסתפק אם יש דיני מחנה בחו"ל. ומי שאינו מצטרף לדבר קדושה, אינו

מצטרף לעשרה של מחנה.

ועיין ברמב"ן על התורה (דברים כ"ג) שכתב: "כי המחנה כולו כמקדש ה', וממנו נלמוד למקום תפילה, שנרחיק מן הצואה ארבע אמות". לדעת החזו"א סיבת הפטור מארבעת הדברים לא עקב טרדת הלוחמים, אלא מדין קדושת המקום. אין בכוונתי לומר אלא שמצד הטרחה לא פטרו, אלא כאשר המקום מוגדר כמחנה, ורק כשיש בו חלות קדושת מחנה. וכשם שדברי הרמב"ן אינם חלים אלא כשהמלחמה של כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין, וכשאנשי המחנה ראויים לדבר שבקדושה, ואפשר שרק בארץ-ישראל, כך לא חלים דיני מחנה אלא בתנאים אלה.

יש לציין כי בעוד שהחזו"א העלה ספק לגבי דיני מחנה בחו"ל, הרי הדבר מפורש בריטב"א (מסכת ערוכין שם) שכתב: "פירוש במחנה היוצאת בארץ-ישראל למלחמת רשות". ואפשר שבדברי הריטב"א יש סימוכין לשיטת החזו"א, ונראה אם כן כי ארבע שיטות קיימות בגדר מחנה. כאשר למספר האנשים כאמור לעיל, להרשב"א והרמב"ן צריך שיהיו עשרה, וכן כתב הריטב"א בערוכין (שם), וכן סובר החזו"א, ולדידהו זה דבעינן עשרה הוי בעצם הגדרת המחנה.

אמנם לפי הגר"א בדעת הטור שכל מקום סכנה הוא בגדר מחנה, אין דין עשרה כלל. ואפשר שהגר"א בדעת הטור למד דכיון שבבבלי לא מוזכר שצריך עשרה, משמע שהבבלי חולק על הירושלמי בזה.

כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ה' הלכה י"ג): "והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים, כדי שתהיה רשות היחיד, כמו שנתבאר בהלכות שבת. ואין מחיצה פחותה מעשרה".

לגירסה זו ברמב"ם לא מוזכר דבעינן עשרה. ואכן בתורת-המלך כתב דלהרמב"ם לא בעינן עשרה. אך צ"ע התוספת שבדברי הרמב"ם "ואין מחיצה פתוחה מעשרה", דהרי לפני זה כבר כתב "והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים כדי שתהיה רשות היחיד", ומדוע חוזר על דבריו שאין מחיצה פחותה מעשרה? אך בחזו"א הגיה, ובמקום המילה "מחיצה" יש לומר "מחנה". היינו דהרמב"ם מוסיף את דין עשרה בני אדם כדי שיקרא מחנה. וכן נמצא בכתב יד תימן (712) שבספריית יהודה במוסד הרב קוק.

גם בשאלת ריכוז אנשי המחנה דן החזו"א (שם), וכתב: "ונראה דאף אם הלוחמים מרובים, אבל הם מפוזרים אינם מצטרפים, ובעינן עשרה במקום אחד. ואפשר דשיעור צירוף עד ע' אמה ושיריים כשיעור צירוף עיר". כלומר, עשרת בני המחנה צריכים שיהיו מרוכזים במקום אחד. ושיעור הצטרפותם הוא שבעים אמה ושיריים כשיעור צירוף עיר. קביעה זו לא בהכרח נובעת מעצם שיטת החזו"א. ומסתבר יותר שאף להרמב"ן והרשב"א הדין כן, שהרי זה נלמד משיעור צירוף עיר, ומה ענינו לקדושת מחנה דוקא?!

ברמב"ם (שם) פסק: "וכשם שפטורים מכל אלו בהליכתם, כך פטורים בחזרתם". וכתבו הכסף-משנה והרדב"ז שמקור הדין בתלמוד מסכת ערובין (דף מ"ד ע"ב ומ"ה ע"א) דכל היוצאין חוזרין למקומן, ובכלי זינן. ובהלכות שבת (פרק ה' הלכה כ"ג) כתב הרמב"ם דהטעם "מפני שלא להכשילם לעתיד לבוא", היינו שהפטור בחזרתם נובע "מפני שלא להכשילם לעתיד לבוא". אך בשיירי קרבן על הירושלמי (סוף פ"א דערובין) ובחזו"א (שם) כתבו שהמקור לדברי הרמב"ם הוא בירושלמי שם.

בירושלמי נאמר: "כשם שהליכתן פטורים, כך בחזרתן פטורים. רבי יוסה בר ר' בון שמע לה מן הדא: הירא וחרד ישוב ויצפור מהר הגלעד. ולמה הן חוזרים בצפירה? מפני השונאים".

ובקרבן-עדה ובפני-משה ביארו שאף בחזרה יש עדיין חשש מהאויבים, ולכן נאמר שהם חוזרים בצפירה, כלומר בהשכמת הבורק, כדי שלא יבחינו בהם האויבים. דהיינו שלמדנו מהכתוב שאף בחזרה יש חשש מהאויבים, ולכן גם בחזרה פטורים מארבעת הדברים.

הנפקא-מינה בין אם המקור לפטור בחזרה מהפסוק שבירושלמי, לבין אם הוא כדי שלא להכשילם לעתיד לבוא: במקרה שבחזרה אין סכנה, דלירושלמי אין עילה לפטור מארבעת הדברים, אבל לטעם הרמב"ם גם בדרך חזרה בטוחה פטורים מארבעת הדברים.

להרמב"ן והרשב"א שכל שיירא בת עשרה הוי מחנה, אין כל נפק"מ בין הליכה לחזרה, ודרשת הירושלמי אפשר שתקוים לגבי גזל עצים בלבד.

ב. פטור ערובי חצרות, ודין תחומין במחנה:

רש"י במשנה בערובין (שם) כתב: "ומלערב: ערובי חצרות, אם הקיפו אלו ואלו, ומחיצה מפסקת ביניהם ויש שם פתח אין צריכין לערב". ובביאור-הלכה (סימן שס"ו ד"ה אבל שיירא) כתב שמלשון רש"י משמע שאף שהם אינם מעורבים ע"י מחיצה אחת המקפת את שטח המצאותם, אלא השטח חולק לקבוצות, וכל קבוצה הקיפה לעצמה, ויש פתח ביניהם; ואף דלא עדיף משני בתים הפתוחים זה לזה שצריכין עירוב, במחנה היוצאת למלחמה פטרו מערובי חצרות.

היינו דלרש"י הפטור מערובי חצרות אין גדרו בהיות אנשי המחנה מעורבים ע"י מחיצה אחת המקפת את כל השטח, בדומה לנפסק בשו"ע (שם סעיף ב') ע"פ הרמב"ם מהלכות ערובין (פ"א ה"ג) אודות השיירא, שאם הקיפה מחיצה אין צריכים לערב, לפי שכולם מעורבים ואין אותם אוהלים קובעים להם. אלא יסוד הפטור מערובי חצרות הוא מדין מחנה היוצא למלחמה. כרם הרמב"ם סובר דפטור ערובי חצרות במחנה אינו דין מחדש, אלא הוא נסמך על פטור השיירא מערובי חצרות. וכמו שבשיירא הפטור (כלשון הרמב"ם) הוא לפי שכולם מעורבים ואין אותם אוהלים קבועים להם, כך במחנה כותב הרמב"ם בהלכות מלכים "והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים". ומשמע שאם הקיפו אלו ואלו ומחיצה מפסקת ביניהם,

יש שם פתח (שאינם מעורבים ע"י מוזיצה אחרת כו' ש"י) אינם נטוים מעורב
חצרות, ואף במחנה אין האוהלים קבועים להם, (אף שיש אשר הם חונים
במקום זמן רב הם נידונים כאינם קבועים, מפני שמחנה היוצאת למלחמה
בכל עת אפשר שינועו ממקומם, לכן אף שבפועל הם לא זזו ממקומם, אינם
נחשבים לקבועים).. כלומר שהמחנה היוצאת למלחמה הם פטורים מערובי
חצרות כשיירא.

כך עולה מהביאור-הלכה הנזכר, שאף הוכיח מרש"י הנ"ל דעל-כרחך לומר
שחולק על הרמב"ם בשיירא, שאילו לא חלק על הרמב"ם בדין שיירא, למה
לא פירש את המשנה באופן שלא ישתמע מזה דין מחדש במחנה אלא באופן
שמחיצה אחת מקיפה את המחנה, ועל ידה הכל מעורבים, וכמו בשיירא?
ומדלא פירש כן משמע דלרש"י גם בשיירא חייבים בערובי חצרות. ולא עלה
כלל על דעתו לבאר דרש"י הוצרך לפרש כדרכו את המשנה, מפני שבני
המחנה נחשבים לקבועים יותר מאשר בשיירא, ולא שייך לפוטרים מדין שיירא.
ומשמע דפשיטא ליה דבמחנה אינם נחשבים לקבועים יותר משיירא.

בהקשר לכך מובא בשדי-חמד (חלק ה' עמוד 63), בשם "זכור לאברהם
אביגדור" (חלק יו"ד סימן י"ז), שנסתפק בכך שבזמן המגיפה היו דרים בכפר
בבתי הגויים, ובכל יום מייחלים לחסדי השי"ת לחזור לבתיהם, ועברו
שלושים יום, האם חייבים לקבוע מזוזה כדין שוכר בית, שחייב אחר שלושים
יום, או לא, משום דלאו דירת קבע הוי דכל שעה בעמד והחזר קאי? וכתב
שאפשר לדמותו לדברי הרמב"ם בשיירא שאינם נקראים קבועים כיון שדעתם
לעקור, וה"ה אף שנמצאים יותר משלושים יום, כיון שכל יום מייחלים לחזור
לבתיהם, אינם נחשבים לקבועים.

ואף שע"פ המגיד-משנה שיירא נקראת כאשר נמצאים במקום יום אחד בלבד
(וראה שם בביאור-הלכה שהעיר על המגיד-משנה), הרי אם כשמעתיקים
מקום מגוריהם מפאת מגיפה חשיב כשיירא, כ"ש במחנה היוצאת למלחמה.
ואף למגיד-משנה יש מקום לדונו כשיירא.

אין לתמוה על כך שמשמע דבמחנה הפטור הוא משום טרדת הלוחמים
(כמ"ש הרמב"ם בפרוש המשנה), ואילו הבאור-הלכה כתב דלהרמב"ם סיבת
הפטור כיון שהם מעורבים ואינם קבועים; שכן יש לומר דשני ענינים הם:
ענין הטרדה הוי עילת הפטור, והיותם מעורבים ולא קבועים, מהוה את גדר
הפטור. אף הפרישה (בסימן שצ"ז) ביאר שהוא מפני שאינם קבועים ומכאן
דלאו תרתי דסתרי אהדדי נינהו. ואף בשיירא עילת הפטור הוי טרדת אנשי
השיירא, וכן משמע בפרישה (בסימן שס"ו).

אולם יש להקשות מדברי הגמרא בערוכין (דף י"ז ע"ב) שרק מערובי חצרות
פטרו במחנה, אבל בערובי תחומין חייבו, מפני שאיסור תחומין הוי
מדאורייתא. ומשמע שאם היה איסור תחומין מדרבנן היו פטורים גם מזה
במחנה. ואכן דעת הרא"ש, הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א דתחומין מדרבנן

ואי נימא דגדר הפטור מערובי חצרות עקב היותם מעורבים ובלתי קבועים, ואם לא היו מעורבים ע"י מחיצה אחת אה"נ דאף בערובי חצרות חייבים, א"כ מהיכתי תיתי לפטור מתחומין, ומה זה תלוי אם תחומין דאורייתא או דרבנן?

וכעין זה יש לתמוה על הבית-יוסף: דהרי הב"י הסביר בדעת הטור (בסימן שצ"ז) שהולכי מדבר חייבים בתחומים, דמקור הדבר מהא דאמר ר' ינאי "לא שנו אלא חצרות אבל תחומין חייבים, דתחומים מדאורייתא" (כמבואר בסוגיא דערובין שם); והרי הבית-יוסף עצמו (שהובא לעיל) ביאר את הטור שהולכי מדבר פטורים מערובי חצרות מדין שיירא כהרמב"ם, וכי יעלה על הדעת לפטור שיירא מתחומים? וא"כ מדוע תולה הב"י את חיוב הולכי מדבר בתחומין, בהיות תחומין מדאורייתא. וכי אילו היה תחומין מדרבנן היינו פוטרים בהולכי מדבר, הרי גם בשיירא חייבים בתחומים אף למ"ד דתחומין מדרבנן!! ועוד דהרי הטור באמת סובר דתחומין מדרבנן, ולרוב הראשונים אי תחומין מדרבנן פטורים מכך גם במחנה, וא"כ מדוע הולכי מדבר לא פטורים מתחומין?!

קושיא זו על הב"י הקשה בהיכל-יצחק (שם), ונדחק בזה מאוד, עי"ש דלא מצא דרך לתרץ את הבית-יוסף אלא בשינוי גירסא בתלמוד.

לשון הגמרא שם: "אמרי דברי ר' ינאי לא שנו אלא ערובי חצרות, אבל ערובי תחומין חייבים. דתני רבי חייא לוקין על ערובי תחומין דבר תורה". וצריך ביאור מה חידש ר' ינאי? אם ר' ינאי בא רק לומר דהלכה כרבי חייא שלוקין על תחומין, א"כ מדוע לא אמר בפשטות דהלכה כרבי חייא? ובפשטות מלשון הגמרא משמע דר' ינאי בא ללמדנו דלמ"ד תחומין דאורייתא, חייבים בכך אף במחנה. דלולא דבריו היינו חושבים דגם למ"ד תחומין דאורייתא, פטרו תחומין במחנה. וזה שאמר "לא שנו אלא ערובי חצרות אבל תחומין חייבים" – כלומר דזה גופא שתחומין חייבים לולא דבריו לא ידענו, ואף שידענו שרבי חייא סובר לוקין על תחומין.

ואפשר לומר דלולי ר' ינאי יש לפטור גם מתחומין במחנה. דאיסור תורה בתחומין הוא שלא יצא אדם ממקומו, וכל שמותר לו להלך בתוך תחומו מיקרי מקומו, ששם קנה שביתה. והרי קנין שביתה שייך רק כשיש יחס של קביעות מינימלית למקום שבו נמצא. ואפילו שנמצא שם רק לשבת אחת, לאותה שבת קנה שביתה והרי מקומו.

אך באופן שאין כל קביעות, ויתכן שאפילו בשבת לא ישאר לשבות – האיך יקנה שם שביתה, והרי אין המקום שנמצא בו בגדר מקומו, מפני שהיחס בין השהות והמקום יוצר חלות של מקומו, וכשאינו יחס כזה לא קיים כלל מקום שממנו אסרה התורה לצאת בשבת!

בדומה לזה כתבו תוספות ישנים והריטב"א במסכת יומא, (דף ס"ז) שאף

למ"ד תחומין דאורייתא מותר לכהן המשלח את השעיר לחזור ביוהכ"פ עד לסוכה אחרונה, ואינו עובר על איסור תחומין דאורייתא כיון שלא היתה שביתתו קבועה במקום זה מתחילת יוהכ"פ. ועיין במגיד-משנה מהלכות שבת (פרק כ"ז ה' י"ז) וכן באור-שמח (שם ה', א') שגם לגבי היוצא ברשות, וכאשר הוא כבר באמצע הדרך אמרו לו שאינו צריך ללכת כי המעשה כבר נעשה, יש לו אלפיים אמה ממקום שאמרו לו, כאילו שבת שם בבין השמשות. ומובן שאין זהות מוחלטת בין בעיותינו לגבי תחומין במחנה, לבין המקרה של כהן ביוהכ"פ והיוצא ברשות. כיון שבמחנה בעיית התחומין היא עוד טרם שזו בני המחנה ממקומם, ואין ודאות שאכן יוזו ממקומם בשבת. אך בכ"ז ממקרים אלו למדנו שבתחומין נקבעת השביתה ע"פ יחס ההמצאות במקום. ולולא דברי ר' ינאי בגמרא היינו חושבים שבני המחנה פטורים גם מתחומין, אף למ"ד תחומין דאורייתא, דאין שביתתם קבועה. ור' ינאי סובר תרתי: א. הלכה כרבי חייא שתחומין דאורייתא. ב. אין לפוטרים מצד העדר שביתה קבועה.

יוצא שלולא דברי ר' ינאי היינו פטורים את בני המחנה מערובי תחומין אף למ"ד תחומין דאורייתא. א"כ יש מקום לומר דהולכי מדבר נמי יהיו פטורין מתחומין, כי מדבר הוי במציאות מקום סכנה, ומי יודע מה תלד השעה ואולי לא יוכלו להשאר במקומם, וממילא אין שביתתם קבועה.

והשתא דאתינן להכא מתישבות הקושיות על הבית-יוסף; דהב"י שנימק דהולכי מדבר חייבים בתחומין מדברי ר' ינאי, אין כוונתו בחלק א' דר' ינאי דהלכה כרבי חייא, אלא בחלק ב' דאין לפטור תחומין במחנה מצד העדר שביתה קבועה. וממילא אין נפק"מ להולכי מדבר אם תחומין דאורייתא או דרבנן, שכן גם להב"י פשוט שאין לדמות הולכי מדבר למחנה היוצאת למלחמה. ולמ"ד תחומין מדרבנן הפטור מערובי תחומין הוי מצד מחנה היוצאת למלחמה, ומצד טעם זה אין לפטור אפילו מערובי חצרות בהולכי מדבר, וכ"ש שאין לפטור מתחומין.

אלא שהב"י לומד מדר' ינאי שאין לפטור מצד העדר השביתה, שאילו כן אף למ"ד תחומין דאורייתא היה פטור במחנה מתחומין, ואף בהולכי מדבר היה פטור.

דומה דעדיין י"ל דפטור תחומין במחנה למ"ד דהוי דרבנן, אינו ביסוד דין תחומין, אלא גדר הפטור הוא בדין שביתה שבתחומין. ומדרבנן חשיב כהעדר של שביתה קבועה, למרות שמדאורייתא אינו כן.

טרדת בני המחנה לא חשובה עד כדי לפטור מתחומין. וכמו שבערובי חצרות קבעו חז"ל דרך בהיותם מעורבים ובלתי קבועים פטורים, כך בתחומין הגדר הוא בהיותם לא קבועים. וא"כ גם הקושיה הקודמת על הביאור-הלכה והפרישה לא קשה, שכן למ"ד תחומין דאורייתא אין באי-קביעות כדי לפטור. וגם אילו ערובי חצרות היו מהתורה, לא היה בסברת היותם מעורבים כדי לפטור. אך אם תחומין דרבנן-כשם שפטרו מערובי חצרות וקבעו לכך גדר, כך יש לפטור מתחומין בגדר דומה.

לעיל הובאה דעת הגריא"ה הרצוג זצ"ל שתפיסת קו במסגרת בט"ש לא הוי בכלל מחנה היוצאת למלחמה. ונראה ע"פ הבהרתנו בגדר פטור ערובין במחנה, שרק כשיש סבירות של תזונה כבשעת מלחמה לא הוי מחנה. אך במחנות ובמוצבים שלאורך הגבול שסבירות התזונה בשבת נמוכה, הוי כשביתה קבועה או אפילו כשיירא. כי הרי המקומות קבועים, ויושביהם דרים בהם שבועות ואף יותר, ולכן טעם זה בנוסף לפשטות לשון הראשונים מוכיח כדעת הרב הרצוג זצ"ל.

להלכה: הרמב"ם בהלכות מלכים סובר שרק מערובי חצרות פטרו במחנה ולא מתחומין. ואמנם עד י"ב מילין תחומין רק מדרבנן, אך כיון שמ"ב מילין תחומין דאורייתא חמיל טפי. וכן כתב בפירוש-המשנה בערובין דבמחנה אין פטור תחומין, וכן דעת הראב"ד שהובאה ברמב"ן וכן מפרש הרז"ה בדעת הרי"ף.

והרא"ש, הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א סוברים שאין כלל תחומין מדאורייתא.

הרמב"ן (במלחמות) כתב דמדלא תנן דמותרין להלך כמו שירצו, אלא קתני שפטורים מלערב, משמע דרק מערובי תחומין פטרו במחנה. כי מה שהיה מותר להם להלך אילו הניחו ערוב התירו להם גם ללא עירוב, אבל לא פטרום מתחומין לגמרי.

החזו"א מביא את דעת הרמב"ן ומוסיף: "ונראה דאם הולכים למזרח ב"א הפסידו למערב". כוונתו דע"י הליכתם אלפיים אמה למזרח הוברר מקומם, ולכן הפסידו למערב. שדין פטור מערוב מובנו: שחז"ל נתנו לבני מחנה רשות לברור להם בשבת ד' אלפים בכל מקום שהם צריכים להלך.

ונראה דדעתו תואמת את גישתנו לעיל שגדר פטור תחומין במחנה אינו בעצם יסוד דין תחומין, אלא זה דין בקנין שביתה, מפאת אי קביעות השביתה. ולכן מקום שביתתם הוי כאלו לא שבתו שם. וכשהולכים אלפיים למזרח הוכיחו ששביתתם היא למזרח, ומשום כך הפסידו למערב.

אך הרשב"א (בעבודת-הקודש בדיני מחנה) כתב שבמחנה פטורים מתחומין לגמרי. ולדבריו (דלא כהרמב"ן) אין פטור תחומין במחנה דין בקנין השביתה, אלא בעיקר יסוד דין תחומין. אפשר דהרשב"א לשיטתו בגדר מחנה. דלהרשב"א כל קבוצה המונה עשרה בני אדם והיא במחנה (ללא קשר למלחמה או למקום סכנה) פטורה מתחומין. ולפי"ז אף מחנה של תנועות נוער הוי בגדר מחנה, ומזה למד שחז"ל עקרו דין תחומין במחנה. שהרי לשיטתו קביעות השביתה במחנה אינה מעוררת. אבל לרוב הראשונים שגדר מחנה הוי ביציאה למלחמה, לא שייך לומר שחז"ל עקרו את עיקר דין תחומין, ודי אם נאמר שחז"ל נתנו רשות לברור להם את שביתתם.

למרות שבענין גדר מחנה סובר הרמב"ן כהרשב"א (כמובא לעיל מביאור הגר"א), בכ"ז סובר הרמב"ן דלא עקרו לגמרי דין תחומים, ואף שבכל מחנה המונה עשרה יש פטור מתחומין, ויתכן שלרמב"ן אין גדר הפטור מצד העדר קביעות אלא מצד הטרדה בלבד.

וראיה מהרי"ף שלא התירו לגמרי דין תחומין במחנה אף למ"ד תחומין דרבנן: הרי"ף מקשה דהרי גם למ"ד דיש תחומין דאורייתא, הרי יש גם שיעור תחומין מדרבנן, ולמה לא הותר במחנה!
ובלשון הרי"ף: "ועדיין הקושיא במקומה עומדת, שאין לנו ערובי תחומין אלא עד סוף אלפיים אמה בלבד, ואם הניח עירובו חוץ לאלפיים אמה אין עירובו עירוב... ואם איסור זה מדרבנן לא ילקה עליהם דבר תורה!"
ואם נאמר שבמחנה הפקיעו דין תחומין (אי הוי מדרבנן) א"כ למה הרי"ף האריך כ"כ בתיאור הגבול שמועיל העירוב, היה לו להקשות ביתר פשטות דכל מה שאינו אסור מדאורייתא, גם יתר מאלפיים אמה, יהיה מותר במחנה? ומשמע שכל הדיון כדי להתיר במחנה את שמותר ע"י הנחת עירוב.
ולמעשה אין להקל אלא כאשר יש כוננות מלחמה וכאילו הונח העירוב.

ג. פטור נטילת ידים ודמאי

בין הדברים שפטרו במחנה, נטילת ידים ודמאי. ומהשו"ע (או"ח סימן קנ"ח סעיף ח') נלמד דבמקום סכנה פטור מנטילת ידים אף דליכא עשרה. ולכאורה צ"ע: מדוע במקום סכנה לא בעינן עשרה לפטור מנטילת ידים, ואילו במחנה צריך עשרה לדעת הריטב"א והחזו"א (שכן גורס ברמב"ם)!
ובפשטות הרי הא דבעינן עשרה הוי לגבי כל ארבעת הדברים כולל נטילת ידים.

וכן מבואר בקרבן-עדה ובפני-משה דשאלת הירושלמי "וכמה מחנה?" קאי גם על נטילת ידים.

וא"כ מאי שנא סכנה ממחנה?

ויש לבאר דפטור נטילת ידים במקום סכנה שונה מעט מפטור במחנה. ואמנם מקום סכנה נלמד בקל-וחומר ממחנה (כפי שכתבו התוספות בערוכין דף כ"א ע"ב בד"ה מוטב), דהרי במחנה אין סכנה בחיפוש אחר מים ופטור מצד הטרחה, ובמקום סכנה החיפוש אחר המים הוי בגדר סכנה, ולכן מכ"ש פטור מנטילת ידים. ואף שאין הפטור מדין פקוח נפש דהרי אם לא יאכל פת לא יסתכן, אך מק"ו פטור מנטילת ידים.

ואע"פ שלמדים בק"ו, כל חד נשאר בדינו-דבמחנה בעינן עשרה ובמקום סכנה לא בעינן עשרה. וא"כ כשיש סכנה בחיפוש אחר מים במחנה, באמת לא בעינן עשרה דלא גרע משאר מקום סכנה שלא צריך עשרה.

ועפ"ז יש ליישב קושיא על המשנה-ברורה: דהמ"ב הביא בשם האחרונים דבמקום סכנה צריך עכ"פ שיטול ידיו במפה. ובהגהת חשק-שלמה בערוכין (בסוגיא דמחנה) הביא מהב"י (בסימן קס"ג) דנראה דבמחנה אף מפה לא צריך!

ואפשר שאין כל סתירה: דבמחנה פטור מעצם דין נטילת ידים ולכן פטרו גם ממפה. אך במקום סכנה, דנלמד בק"ו ממחנה, אין הפטור בעצם דין נטילת ידים אלא הוא כעין אונס. כך שמע לי מדברי הגרש"ז אויערבך שליט"א בהערתו למאמרו של הרב שילה רפאל שליט"א במזכרת-למשה (ספר זכרון לר' משה אפרים אפרתי הי"ד).

בדרך זו יש מקום לעיון מחודש בדעת הגר"א (דלעיל): דהגר"א פירש את הטור דהולכי מדבר פטורים מערובי חצרות מפני שמקום סכנה כמלחמה. הרי דגדר מחנה לדעת הגר"א (בטור) הוא מקום סכנה, ומכיון דבמקום סכנה אין צורך בעשרה משמע דגם במחנה הדין כן.

אך להסברינו דלעיל בנטילת ידים, דמקום סכנה נלמד ממחנה אך לא הוי מחנה, א"כ גם לגבי ערובי חצרות נאמר דמקום סכנה נלמד ממחנה. וכמו שפטרו מחנה מערובי חצרות, יסבור הגר"א שכך נפטור מקום סכנה. וא"כ, גם לדעת הגר"א, במחנה נצריך עשרה כי מקום סכנה אינו ממש מחנה. וא"כ, דברי הגר"א יעלו בקנה אחד עם השיטות המחייבות עשרה במחנה. אך ליבי מהסס, כי בנטילת ידים עצם חיפוש המים הוי סכנה, ולכן אפשר ללמוד בק"ו ממחנה. אך לגבי ערובי חצרות, צ"ע האם עצם היות המקום מקום סכנה יש בכך כדי לפטור מערובי חצרות עד דאפילו עשרה לא ליבעי? ופשוט יותר כדלעיל.

דרך נוספת בביאור פטור נטילת ידים במחנה:

בשו"ע (סימן קס"ג) מבואר דלא הטריחו להולך בדרך לחפש מים, אלא עד ארבעה מילין מלפניו ומיל אחד מאחוריו. ובשומרי גנות ופרדסים מבואר בפוסקים דלא צריכים לטרוח אלא מיל אחד. ובמשנה-ברורה (שם ס"ק ג' בשם החיי אדם ועוד אחרונים) כתב שגם היושב בביתו דינו כלאחריו דלא יטרח יותר ממיל. וא"כ חזינן דבמקום טרחה פטרו מנטילת ידים, עד כדי כך שהיושב בביתו לא צריך לטרוח אלא עד מיל.

ומרכיבו יהונתן (בערוכין שם) משמע דבתוך מיל גם במחנה צריכים לטרוח. שכתב: "ואם הם רחוקים ממים אפילו מיל, דליחיד היינו מצריכין אותו לילך למעין, או לבור ומקוה מים עד ארבע מילין, ולמחנה לא הצריכו". הרי דבני מחנה ההולכים בדרך לא צריכים לטרוח לפנייהם אלא עד מיל, ואילו יחיד צריך לטרוח עד ארבע מילין.

ובמשנה-ברורה (בסימן קנ"ח) הביא את דברי רבינו יהונתן (עיין שם בשער-הציון אות ל"ח). וא"כ אין חידוש כ"כ בפטור נטילת ידים במחנה, שדין ההולכים במחנה כדין שומרי גנות ופרדסים, או כדין היושבים בביתם.

יתר על כן, גם להסוברים שבתוך מיל פטרו במחנה מנטילת ידים - לא עקרו לגמרי דין נטילת ידים, וכשהמים מזומנים חייבים בנטילת ידים. דהרי הפרישה (אור"ח סימן קנ"ח אות ח') כתב: "אבל לא לנטילת ידים ראשונים, שאין צריכין להדר עליהם. הא אם היו המים מזומנים לפנייהם פשוט שגם בראשונים חייבים". (וכן כתב הקרן-אורה בערוכין בדעת הבבלי). משמע שרק כשהמים מזומנים חייבים, אך לטרוח אפילו בתוך מיל אין כל חיוב. הרי שלא עקרו דין נטילת ידים במחנה, וכשהמים מזומנים חייבים. אלא מאחר שבמקום טרוח פטורים, העריכו חז"ל שבמחנה החיזור אחר מים בתוך מיל, שזה לטרחת היושב בביתו יותר ממיל.

אך זו לא דעת הירושלמי דלירושלמי גם כשמוכין למעין והמים מזומנים פטורים. (ע"פ הפני-משה שם, אף דלקרבן-עדה הירושלמי מסתפק בכך). ואם גם במים מזומנים פטרו מנטילה מוכח דבמחנה גדר הפטור אינו טרחה

או אונס אלא הפטור הינו בעיקר הדין וכאילו עקרו דין נטילת ידים במחנה. ובנוגע לשאלת העשרה: לירושלמי בענין עשרה על מנת להחיל שם מחנה. ולכן כתבו מפרשי הירושלמי שדין עשרה קאי גם על פטור נטילת ידים, ולדידן כשהמים מזומנים חייבים בנטילה. ודין הפטור מנטילה נסמך על הפטור במקום טורח, וממילא מהיכי תיתי דליבעי עשרה! דהרי היוצאים למלחמה קשה להם לטרוח אחר מים בתוך מיל כשם שליושב בביתו קשה יותר ממיל וכדי לפוטרם אין צורך בחלות שם מחנה, וממילא גם בלא עשרה פטורים. יוצא דסכנה ומחנה הוי חד דינא.

ולענין דמאי:

במפרשי הירושלמי מבואר דכדי לפטור דמאי במחנה בעינן עשרה. אך מפשטות הבבלי דכתב: "דתנן מאכילין את העניים דמאי, ואת האכסנאים דמאי", משמע דכל מחנה לא גרע מאכסנאי. וכן כתב רבינו יונתן (שם). ואין נראה, כי רק כשיש חלות שם מחנה הוא דלא גרע מאכסנאי! וגם מהר"ש לא משמע כך, דהר"ש (בפ"ג משנה א' דמסכת פאה) הקשה על הא דאכסנאי פטור מדמאי דוקא בשלא לן, אבל בלן חייב, מסוגיין דבמחנה פטורים מדמאי גם בלן, ונשאר בקושיה. ואם נאמר דמחנה ואכסנאי הוי תרי דינין, א"כ מאי מקשה, הא בקל יש לומר דשאני מחנה מאכסנאי? ומדהקשה כן, משמע דפטור מחנה הוא מדין אכסנאי, ולא משום חלות שם מחנה. וכן ביאר רש"י (מסכת ברכות דף מ"ז ע"א) דכיון שאין אנשי חיל במקום קבוע, דינם כעניים. הרי דלא נתחדשה הלכה מיוחדת בפטור מחנה מדמאי. ועיין בחזו"א (דמאי סימן ז' אות ב' ומעשרות סימן ג' אות כ"ב) שבתחילה כתב לחלק בין אכסנאי למחנה דבמחנה טרידי טובא ולכן לן הוה כלא לן. ואין כונתו דהוי שני דינים, אלא שטרדת מחנה בלן שוה לטרדת אכסנאי בלא לן. ואף הבדל זה נדחה בחזו"א, מפני שבגמרא משמע שדין מחנה ואכסנאי זהים גם לענין לן. מכאן דלענין פטור מדמאי במחנה לא בעינן עשרה, כשם שבאכסנאי אין דין עשרה. מכאן, לכאורה, ראייה שאף לחזו"א לא בעינן עשרה לפטור מדמאי במחנה.

דעת הירושלמי שונה, דאיתא שם שאם נכנסו פירות הדמאי שהיו במחנה לעיר נפטרו, יצאו עמהם מעיר כבר נתחייבו. הרי דהירושלמי סובר שכיון שנפטרו במחנה חל עליהם פטור מדמאי ואף שבאו אח"כ לביתם פטורים. וכן בפירות שהובאו מהבית למחנה, הואיל וכבר נתחייבו אין המחנה פוטרם. ולדעת הבבלי הרי דין פטור מדמאי במחנה הוי מדין אכסנאי, ובאכסנאי לא שייך לומר שכיון שכבר נפטרו פטורים, דהרי לא עדיפא מאילו לן באכסנאי שחייב בדמאי. הרי דלא חל פטור מדמאי בחפצא דהפירות. ולכן אף בדמאי כתבו מפרשי הירושלמי דבעינן עשרה כי הרי חלות הפטור הוי מדין מחנה, ואין חלות שם במחנה בפחות מעשרה, ודין מחנה לחוד ודין אכסנאי לחוד. אבל לדידן אין בכך שני דינים. וכמו דבאכסנאי לא בעינן עשרה, כך במחנה. ואם בדמאי לא בעינן עשרה אין גם כל הכרח לומר דלגבי נטילת ידים בעי עשרה יותר מדמאי. וממפרשי הירושלמי אין, כאמור, כל ראייה לדידן.

אם כנים דברינו דכל שהפטור אינו מיוחד למחנה, אלא הוא נסמך על תקדים אחר כנטילת ידים דבמקום טרחה פטרו, וכן דמאי באכסניא שלא צריך עשרה, א"כ להביאור-הלכה שכתב שפטור ערובי חצרות במחנה נסמך על דין שיירא, א"כ בע"כ אין גרסת החזו"א ברמב"ם אפשרית.

ע"פ האמור לעיל, גרסת החזו"א (וכן הוא בכתב יד תימן) ברמב"ם "ואין מחנה פחותה מעשרה". ומכיוון דלגבי שיירא לא בעינן עשרה לרמב"ם, למה נצריך עשרה במחנה הרי מחנה הוי שיירא?!

נמצא שיש לנו מחלוקת חזו"א ומשנה-ברורה בדעת הרמב"ם: לחזו"א לפחות בערובי חצרות צריך עשרה ולמשנה-ברורה אין צורך בעשרה. ועיין בביאור-הלכה (סימן שס"ו בד"ה מחנה) שהביא דבזמן שהיו ישראל יוצאין למלחמה פטורין מערובי חצרות, ואפילו בחזרתן, ולא הזכיר כלל דבעינן עשרה.

ד. קדושת מחנה:

כתב הרמב"ם (בהלכות מלכים פרק ו' הלכות י"ד, ט"ו): "ואסור להפנות בתוך המחנה או על פני השדה בכל מקום, אלא מצות עשה לתקן שם דרך מיוחדת להפנות בה שנאמר: ויד תהיה לך מחוץ למחנה. וכן מצות עשה להיות יתד לכל אחד תלויה עם כלי מלחמתו, ויצא באותה דרך, ויחפור בה, ויפנה ויכסה, שנאמר: ויתד תהיה לך על אזניך. ובין שיש ארון עמהם, בין שאין עמהם ארון כך הם עושים תמיד שנאמר: והיה מחניך קדוש".

שיטת הרמב"ם שדיני קדושת מחנה נוהגים גם בזמן הזה. ובין שיש ארון ובין שאין ארון חייבים, ולא תלה דין זה בזמן הבית. היראים (בסימן תל"ב) חולק על הרמב"ם וסובר שדיני קדושת מחנה נוהגים רק כשיש ארון עמהם.

החינוך (במצוה תקס"ו) ג"כ חולק על הרמב"ם וסובר דאין דין זה נוהג אלא בזמן הבית. ועיין במזכרת למשה במאמרי הגאון ר' יוסף שלום אלישיב שליט"ו והגאון ר' שאול ישראלי שליט"א שעמדו על החינוך במה שתלה קדושת מחנה בזמן בית-המקדש.

החזו"א (כאמור לעיל) סובר לגבי ארבעת הפטורים שבמחנה שאינם נוהגים אלא במלחמת כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין. והכא נמי אין דיני קדושת מחנה נוהגים אלא במלחמת כל ישראל ע"פ מלך וסנהדרין (כך כתב הגריש"א שליט"א שם), ויש מקום לומר שאף אם לא נקבל את דברי החזו"א לגבי ארבעת הפטורים, בכ"ז נסכים עמו לגבי דיני קדושת מחנה. שהרי גדר מחנה לגבי ארבעת הפטורים לא תלוי בחלות קדושה כנ"ל, אך ביחס למצוות יד ויתד שרשן בקדושת המחנה כאמור "והיה מחניך קדוש".

וצ"ע אם בעינן עשרה הראויים לקדושה שכן הכא עצם מצוות אלה הוא חלות קדושה במחנה. וכן הריטב"א הסובר שאין דין ארבעת הפטורים נוהג בחו"ל, יסבור שגם דיני קדושת מחנה לא נוהגים בחו"ל. וגם בזה אפשר שאף אם נחלוק עליו בארבעת הפטורים, לגבי קדושת מחנה יודו כולם דאין קדושה בחו"ל. וצ"ע.

ברמב"ם לא חילק בין גדולים לקטנים. אך במסכת ברכות (דף כ"ה ע"א) אמרו דדין כסוי נוהג רק בגדולים ולא בקטנים, דלא אסרה תורה אלא כנגד עמוד. וצ"ע מדוע לא חילק הרמב"ם בין גדולים לקטנים. וכבר עמד על כך במנחת-חינוך (מצוה הקס"ו). ובשור"ת זכרון-יוסף (חור"מ סימן י') שהובאו דבריו במצפה-איתן (במסכת בכורות דף מ"ד ע"ב) העלה דלרמב"ם בקטנים מותר גם בתוך המחנה.

הגריש"א שליט"א ג"כ דן בדבר ולא מצא עילה להתיר בקטנים, מפני שאין הדין נוהג בקטנים. והביא מתרגום יונתן בן עוזיאל שתרגם: "ואתר יהוי לך מברא למשריתא ותשוד תמן מוי דריגלך", הרי שגם במי רגלים הדין כך. ניתן לבאר את דברי הרמב"ם: "ואסור להפנות בתוך המחנה" - בין בגדולים ובין בקטנים, ומה שלא חילק לענין כסוי, יתכן דמה שאמרו שלא אסרה תורה אלא כנגד העמוד הוי מדאורייתא. אבל מדרבנן אסור גם כשנחו מי הרגלים על הקרקע, כמבואר בסוגיא (שם) וכן בשו"ע (או"ח סימן ע"ו). וכמו כן מדרבנן בעינן כסוי במי רגלים בעדם על הקרקע. דהרי מדאורייתא מי רגלים שנחו בקרקע לאו מי רגלים נינהו, ומדרבנן נשאר דינם גם אחר שנחו בקרקע. ואילו היה דין מי רגלים מדאורייתא גם לאחר שנחו, ודאי היו צריכים כסוי, השתא דלא הוו אלא מדרבנן, בעי כסוי מדרבנן.

זכר לדבר ברבינו יונה בברכות, שביאר טעמא דקרא בכסוי: מפני שפעמים מדברים בדברי-תורה כשהולכים מחוץ למחנה. והשתא איך ידברו בדברי-תורה, הא מדרבנן אסור לדבר בדברי-תורה אף שלא כנגד עמוד.

ויש לעיין אם איסור להיפנות במחנה דוחה את איסור "בל-תשקצו". ובקטנים יש גם איסור של "לא יהיה בך עקר", ובגמרא בכורות (דף מ"ד) דרשו מהפסוק "לא יהיה בך עקר ובבהמתך", שעל האדם לא להיות צנוע בהטלת מים, אלא משתיין בפני רבים ועושה כבהמה שלא יעקר, ויש סכנה אם ימנע מכך. ומובא שם מעשה באחד שביקש להשתין מים ולא השתיין, נמצא כרסו צבה. ולגבי "בל-תשקצו" אם הוי מהתורה או מדרבנן יש מחלוקת בראשונים: היראים (בסימן ע"ג) והרמ"ה (שהובא בריטב"א במכות דף ט"ז) סוברים שהוי מהתורה. והריטב"א בשם כל המפרשים הביא שהוי מדרבנן. ועיין בית-יוסף ביו"ד (סימן קט"ז) וכן בט"ז שם, וכן במשנה-למלך בהלכות מאכלות אסורות (פ"ז ה' כ"ט). והמשנה-ברורה (סימן צ"ב ס"ק ז') ג"כ הביא דבל-תשקצו מדרבנן.

ועיין בשדי-חמד (חלק א' עמודים 113, 369) שהעלה אפשרות לומר בדעת רבינו-יונה בספר היראה, שאף איסור של "לא יהיה בך עקר" הוי מדאורייתא. שאלתנו היא מה נדחה מפני מה: האם בל-שתקצו ולא יהיה בך עקר נדחים מפני האיסור להיפנות בתוך המחנה, או דנימא שכאשר יש "בל-תשקצו" מותר להתפנות במחנה?

התוספות בבכורות (בד"ה אימתי) הקשו איך יכלו בני-ישראל להשים עצמם כבהמה, הרי היו צריכים לצאת מחוץ למחנה שהיה שלוש פרסאות. ומבואר

במסכת יומא (דף ע"ה ע"ב) דאין נפנין לא לפניהם ולא בצדיהם, אלא לאחריהם, וזה אפילו בקטנים (כמבואר בברכות)! ונשארו התוספות בתימה. ובהגהות ר' יעקב עמדין בבכורות כתב, דאין מביאין ראייה מדורות ראשונים אף כי בזמן ששכינה שרויה ביניהם ולא היו צריכים להטיל מים, אלא בבוקר כשנפנין לגדולים וכן לערב. ומשמע דלא ניחא לתוספות להכריע ולקבוע עדיפות בין האיסור שלא להיפנות לבין איסור "לא יהיה בך עקר". ויתכן שקושית התוס' היתה: כיצד בפועל לא קיימו את "לא יהיה בך עקר", למרות, שעקרונית, פשוט לתוס' ד"לא יהיה בך עקר", שהוא מדרבנן, נדחה מפני קדושת מחנה, לא מסתברא להו דבני-ישראל עברו על איסור זה, וצ"ע.

ואף דלהלכה קימ"ל ד"בל-תשקצו" וכן "לא יהיה בך עקר" איסורם מדרבנן, דבזמן הזה במקום "בל-תשקצו" ו"לא יהיה בך עקר" יש לדון לקולא, מפני שיש דעות בראשונים כן לפי החזו"א גם הרמב"ם סובר כך, דבזמן הזה לא נהיגי דיני קדושת מחנה.

ואף שאנו מחמירים בזה, אבל כשיש איסור "בל-תשקצו" ו"עקר", הרי כל חומרא בקדושת מחנה היא קולא ב"בל-תשקצו" והרי יש ראשונים הסוברים שהוא מדאורייתא, ומה גם שיש סכנה במניעת הטלת מים.

דעתי זו הבאתי בפני הגריש"א שליט"א ודעתו נוטה לזה. וכן כתב שם דבשעת הדחק, כגון בלילה, אף שמצד הדין חייבים להכין מקום מחוץ למחנה ואסור להתפנות במחנה, אם לא התקינו מקום מיוחד מחוץ למחנה, וכל אחד בוחר לו מקום בתוך המחנה, יש לומר דאין נפקא-מינה לגבי היחיד שכן סוף סוף בוטלה מצוה זו המוטלת על הציבור. ולכן כשרוב החיילים אינם מקפידים על זה, בשעת הדחק יש להקל בקטנים.

ה. תשובות לשאלות מעשיות:

א. חז"ל הקילו על הלוחמים לפוטרם מארבעת הדברים. היש בכך בטוי לגישה כוללת, הבאה להקל עם הלוחמים באיסור דרבנן? פעמים רבות נשאלתי אם מותר לטלטל בכרמלית בשבת, במחנה היוצאת למלחמה, על סמך זה שפטרם במחנה מארבעת הדברים.

* נראה לי כי הדבר פשוט שאין להסיק מארבעת פטורים אלו לגבי שאר איסורי דרבנן. כל המצוות והאיסורים בין מדאורייתא ובין מדרבנן, בתקפן גם במחנה היוצאת למלחמה כאשר, כמובן, אין פקוח-נפש בדבר. כן כתב הטורי-אבן במסכת ראש-השנה (דף י"ג) והובאו דבריו במחנה-ישראל (פרק כ"ב).

ברור שגם פטורים אלו אינם עקב טרדת הלוחמים גרידא, אלא הם נסמכים על תקדימים עקרוניים מקובלים גם שלא במלחמה.

אין כל ספק שאסור לטלטל בכרמלית בזמן מלחמה, כשאין פיקוח נפש, כשם שאסור לטלטל בכרמלית שלא בזמן מלחמה. ומפורש ברמב"ם בהלכות מלכים שדוקא בערובי חצרות, כאשר כל המחנה מוקף מחיצה ואינו כרמלית, הוא התיירו. גם רש"י הסובר שפטור ערובי חצרות אינו מדין שיירא, אלא משום

טרדת הלוחמים, כותב במפורש במשנה בערובין שדוקא אם הקיפו אלו ואלו, אבל אם לא הקיפו והשטח הוא כרמלית אין היתר לטלטל. וראה ברמב"ן על התורה שביאר את הפסוק בדברים (פרק כ"ב) "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע" – שהכתוב בא להזהיר במיוחד על זמן מלחמה שאז גם הישר בטבעו מתלבש אכזריות וחימה, ומנהגי מחנות היוצאים למלחמה לגזול ולחמוס, ולא מתבישים אפילו בניאוף. ולכן הזהיר הכתוב להשמר בכל המצוות, ומשמע דגם במצוות ואסורים דרכנן. דומה לזה כתבו האחרונים בלאו ד"לפני עוור לא תתן מכשול" – שהוא כולל גם איסור מדרכנן דהוה בגדר מכשול. והכא נמי הוה בגדר דבר רע, ואמרה תורה "ונשמרתם מכל דבר רע" – לרבות דינים דרכנן אשר הם מהוים (ע"פ הגמרא ביבמות דף כ"א ע"א) את המשמרת לתורה. ונראה דלמרות שסובר החזו"א שאין דיני מחנה בזמן הזה, דברי הרמב"ן קיימים גם היום. דהרמב"ן פירש שהתורה מזהירה במיוחד בזמן מלחמה שאז יש נטיה לפריקת עול. ואין זה נוגע לחלות של מחנה, אלא למציאות.

ודע, כי שכר המקיים את התורה לפרטיה ודקדוקיה, בסיטואציות הקשות שיש בזמן השרות בצבא, ובמיוחד בנסיבות שבמלחמה, הוא רב מאוד. ועיין במחנה-ישראל שכתב על תקופת השרות בצבא, שתחשב לו לאדם שמצליח לעמוד באתגרים ובמבחנים הרוחניים, כנבחרת ביותר במעלתה מכל ימי חייו, והרי הוא מקדושי ה'. והרי הדברים קל-וחומר: ומה שרות בצבא זר כך, על אחת כמה וכמה בצבא ישראל ובמלחמת מצוה שהעומד בנסיבות וכונתו לקדש את ה' זוכה לדברים הרבה, כמבואר ברמב"ם (סוף פ"ז מה' מלכים).

ב. חיילי צה"ל השוהים בלבנון שלא בשעת לחימה ממש האם הם בגדר מחנה, וממה יש לפוטרים למעשה?

* חיילי צה"ל שבלבנון, בין הכוחות הערוכים מול המערך הסורי בבקעת הלבנון, בין הכוחות שבשאר הגזרות, בין שהם בכוננות מלחמה, ובין שאין חשש למלחמה כוללת אלא לחלופי יריות ופיגועים בחדדים, הם בכלל גדר מחנה.

ונלמד הדבר מתלמוד ירושלמי (המובא לעיל) שפטור ארבעת הדברים בחזרה מהמלחמה, אף הוא מהחשש לפגועים בודדים, ואף שנגמרה הלחימה והם חוזרים לביתם. וה"ה באשר לכוחותינו בלבנון, ולכן הם פטורים מדינים אלו:

א. נטילת ידים.

ב. הנחת ערובי תחומין.

ג. דמאי.

אך לגבי נטילת ידים וערובי תחומין, יש להקל רק כשיש עשרה לוחמים בתוך שבעים אמה ושיריים, שהם כשלושים וחמישה מטר. ואם אחד מהם מרוחק יותר מזה, אין זה בגדר מחנה. וכשיש סכנה בחיפוש אחר המים, ולא דוקא כאשר יורים בשטח, אלא סכנה בדומה לסכנה שיש בהליכה במדבר, דהיינו שיש חשש כל שהוא לסכנה, הם פטורים גם כשאינן עשרה מרוכזים בשטח

הנ"ל, אך עליהם לעטוף את ידיהם במפה. בשעת הדחק כגון שהחיילים רעבים, ואינם יכולים לנטוש את משמרתם ולחפש מים לנטילת ידיים, אפשר להקל גם כשאינן עשרה ואין סכנה בחיפוש אחר מים, ולסמוך על שיטות הגר"א בטור והביאור-הלכה ברמב"ם, דלא בעינן עשרה לפטור דמחנה. לגבי ערובי חצרות אין נפק"מ דבלאו הכי פטורים מטעמים אחרים.

ג. כיצד מתקמים דיני קדושת מחנה בזמן הזה? ובאיזה תנאים יש להקל בדינים אלה?

* א. אסור להיפנות בתוך המחנה ויש לקבוע מקום מיוחד מחוץ למחנה. וכשמתפנים שם יש לכסות כמו שכתב הרמב"ם.

ב. הרחקה של שבעים אמה ושיריים, דהיינו כשלושים וחמישה מטר מנקודה שבה חונים החיילים, נחשב כמחוץ למחנה.

ג. במחנה המוקף במחיצה, אין די בהרחקה של שלושים וחמישה מטר מנקודת המצאות החיילים, מפני שכל השטח נידון כארבע אמות, כמבואר בשו"ע או"ח (סימן שצ"ח סעיף י') לגבי תחומין.

ד. מחוץ למחיצת המחנה נחשב כחוץ למחנה. ואין נותנין למחנה עיבור עיר, דלעולם המחנה חשיב כשיירא. והדברים קל-וחומר: ומה ביושבי אהלים, דאין להם דין שיירא, בכל זאת גם כשמוקפים במחיצה אין נותנים להם עיבור עיר (עיין שם בשער-הציון אות כ"ז ובפרי-מגדים שהסתפק בכמה זמן יחשבו כקבועים, אם בחודש או בששה חדשים), במחנה דלדעת הרמב"ם הוה כשיירא ודאי דאין להם דין עיר. ואף לחולקים על הרמב"ם מסתבר שאין למחנה דין עיר, דעכ"פ לא עדיף מיושבי אהלים דאין להם דין עיר. וצ"ע כאשר המחיצה בתוך השלושים וחמישה מטר. ושמעתי מהגריש"א שליט"א דמסתבר דבכל חוץ למחיצה חשיב מחוץ למחנה. ויתכן שגם בתוך המחנה, כאשר המקום מוקף מחיצה, חשיב חוץ למחנה. ועיין בספר תוספות יוהכ"פ (לדף ע"ה) שהביא בשם החזקוני שכל חובת היציאה מהמחנה אמורה רק כאשר הארון הולך בלי מחיצות אבל במוקף מחיצות מותר להתפנות, והקשה עליו מזה שאמרו ביומא שהיו צריכים לצאת מחוץ לג' פרסאות גם בהיות המחנה קבוע, ומוקף הארון במחיצות!!

ואולי לפי החזקוני גם לדין בלא ארון, כל שמוקף מחיצות חשיב חוץ למחנה. ויתכן דשאני מחנה-ישראל במדבר, דהכל מצטרף, אף שהארון מוקף מחיצות, משום שהענן מצרף, וצ"ע.

ה. במקום איסור "בל-תשקצו" מותר להיפנות גם בתוך המחנה. ו. בשעת הדחק, וכשלא התקינו מקום מחוץ למחנה, יש להקל בקטנים גם בתוך המחנה.

ז. כשאינן עשרה לוחמים מרוכזים וביניהם יש יותר משלושים וחמישה מטר, יש להקל דאין זה בגדר מחנה.

ד. כשהלוחמים חונים בבתי קבע כדוגמת הבתים בלבנון, האם יש נפקא-מינה לגבי דיני מחנה בכלל? ובכלל האם יש נפק"מ בין חניה על פני השדה

לחניה בבתים קבועים?

* נראה דלגבי נטילת ידיים, דמאי וערוכי חצרות אין כל נפקא-מינה בין כשחונים על פני השדה, לבין כשחונים בבתי קבע. וכן משמע מהשדי-חמד (המובא לעיל) לגבי מזוזה בבתים קבועים, שהשווים לדין שיירא שאין הענין תלוי באופי המקום לכשעצמו, אלא באופי הנוכחות בו. כלומר שאף הרמב"ם הסובר דאינו פטור מצד טרדה בלבד, אלא מדין שיירא, כאן יודה דלענין זה הוה כשיירא גם בבתי קבועים. ואין צריך לומר דלסוברים דהפטור הוא מצד טרדה גרידא, וכן בדמאי ונטילת ידיים, שאין כל סברא לחלק.

אמנם לגבי קדושת-מחנה מסתברא דרק כשחונים ע"פ השדה חל דין הקדושה. וכמו שכתב ספר החינוך (במצוה תקס"ו): "שנצטוינו, כשיצאו חילותינו, שנכין ונניח מקום ידוע שיהיה שם כל איש יוצא לעשות צרכיו כדי שלא יעשו צרכם בכל מקום ובינות המלונות, כמו שהיו עושים האומות". הרי שהתורה ציותה בדין קדושת מחנה פדי שלא יעשו צרכם בכל מקום. אבל כשהם חונים בבתים קבועים, הרי זה כאילו הם בבתיים ולא שייכא מצוה זו אלא בחונים על פני השדה.

דברי החנוך אינם רק טעמא דקרא אלא בעצם גדר המצוה.

"כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע... ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ. ויתד תהיה לך על אונך, והיה בשבתך חוץ וחפרתה בה ושבת וכסית את צאתך. כי ה' אלוקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויבך לפניך והיה מחנך קדוש".

(דברים כ"ג)